

«БЕКТЕМИН»

С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик

университетинин ректору,

э.и.д., профессор

Д. К. Өмүралиева

10.01.2019.

П И К И Р

Зулуев Бекмурза Бекболотовичтин “XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы билим берүү тармагынын тарыхый өнүгүшү (Фергана өрөөнүнүн мисалында)” деген темада 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясына карата жазылды. Илимий кеңешчиси: педагогика илимдеринин доктору, профессор Муратов А. Ж.

I. Изилдөө ишинин актуалдуулугу.

Белгилүү болгондой тарыхый окуялар жана процесстер кайрадан кайталангыз кубулуштар болуп эсептелет. Бирок, ошол эле учурда тарыхый процесстерди изилдөөнүн методологиясы жана методикасы тынымсыз, үзгүлтүксүз өзгөрүүдө болуп турат. Ушундан улам аныкталган мезгилдеги, доордогу тарыхый процесстерди кайрадан терең изилдөө менен ал процесстердин философиялык маңызын, негизги кыймылдаткыч “күчүн”, объективдүү жана субъективдүү факторлорун кайрадан аныктоого болот. Өткөн тарыхый процесстердин кайрадан изилдөө менен азыркы учурдагы жалпы коомдун, анын ичинен билим берүү тармагынын өнүгүүсүн жана келечегин кайсы бир деңгээлде белгилөөгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Бул багыттан алганда, Б.Б. Зулуевдун “XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы билим берүү тармагынын тарыхый өнүгүшү

(Фергана өрөөнүнүн мисалында)” деген атталышта аткарылган диссертациялык изилдөөнүн темасы актуалдуу болуп саналат.

II. Илимий жоболордун, жыйынтыктардын жана сунуштардын негизделиш даражасы.

Диссертант тарабынан расмий коргоо үчүн төмөнкү төрт жобо даярдалган:

1. XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы Фергана өрөөнүндөгү билим берүү уюмдарынын тарыхый өнүгүшүн изилдөө заманбап методологиялык-теориялык, педагогикалык, тарыхый, архивдик, биографиялык материалдарды ааламдашуу шарттарына, азыркы илимдердин интеграцияланышына, педагогиканын тарыхын саясатташтырбоо парадигмаларына ылайык иштеп чыгуунун зарылдыгын талап кылат. Аталган аймактагы жана мезгилдеги билим берүү ишине байланыштуу тарыхый документтер, сүрөттөр, европалык жана орусиялык саякатчылардын жол баяндары, күндөлүктөрү, медреселерде билим алган жазгыч акындардын чыгармалары тема боюнча ар тараптуу изилдөө жүргүзүүгө, жыйынтыктуу ой айтууга мүмкүнчүлүк берет.

2. XIX кылымдын экинчи жарымындагы XX кылымдын башындагы ислам динин үйрөтүүчү медреселер X-XII кылымдардагы Орто Азия ренессансынын түздөн-түз уландысы болгон жана ошол мезгилдин коомдук-тарыхый абалы менен байланышып турган. Фергана өрөөнүндө Кокон хандыгы бийлик кылып турган учурдагы диний билим берүү уюмдары ошол мамлекеттин саясатына ылайык хандыктын саясий-маданий турмушунда чоң ролду ойноп келген.

3. Фергана өрөөнүндөгү медреселери X-XII кылымдардагы Орто Азия ренессансынын түздөн-түз уландысы болгон жана сегиз кылым бою калыптанган окутуунун мазмунун, формаларын, каражаттарын жана методдорун, энциклопедист-окумуштуулардын педагогикалык эмгектерин

традициялуу билим берүүнүн салттуу өзгөчөлүктөрү катары пайдаланган, ошол эле кезде саясий-коомдук байланыштардан улам ислам окуу жайлары билим берүү тармагына новаторлук ачылыштарды киргизип, мезгилдин коомдук-тарыхый абалы менен байланышып турган.

4. Ислам дини боюнча билим берүүчү окуу жайларынын жадид мектептерине өтүшү, аймакта орус-тузем мектептеринин ачылышы коомдук прогресстин талабы жана билим берүү тармагынын эволюциясы катары эсептелет.

Мындан тышкары, изилдөөнүн авторефератында төмөнкү **жыйынтыктар** белгиленген:

1. XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы Фергана өрөөнүнүн билим берүү тармагынын тарыхый өнүгүшүн педагогикалык аспектиден талдоонун методологиялык-теориялык проблемаларын үйрөнүү болгондуктан, философиялык, тарыхый, педагогикалык багыттагы адабияттар, архивдик-документалдык материалдар теманы ачууга ар тараптуу жардам берди. Биздин тема боюнча иликтөөлөр XIX кылымдын экинчи жарымынан эле башталган, Фергана өрөөнүндөгү мектеб-медреселер тууралуу эң алгачкы маалыматтар европалык жана орус саякатчылары, Падышалык Орусиянын мамлекеттик жана аскердик чиновниктери, Түркстанга жиберилген агартуу тармагынын адистери тарабынан айтылган. Бул тарыхый-педагогикалык процессти кийин советтик окумуштуу тарыхчылар жана педагогдор изилдешти, алар бир топ терең изилдөөлөрдү аткарганы менен ал учурдагы саясий кырдаалга байланыштуу диний билим берүү мекемелери тууралуу толук объективдүү баасын айта алышкан эмес, себеби коммунисттик-тоталитардык доор, атеисттик идеология ислам дининин прогрессивдүү жактарын көрсөтүүгө тымызын да, ачык да тыюу салып келген. XX кылымдын 90-жылдарынын кийин гана кайра куруунун, эгемендүүлүктүн шарапаты менен мусулман окуу жайларына, жадид жана орус-тузем мектептерине тарыхый принцип менен объективдүү баа бериле баштады. Биз темабыздын тегерегиндеги мына ушул

процесстин эволюциясына токтолуу менен аларды ырааттуулукта өнүктүрүп, жаны көз караштар менен мындан 100-150 жыл мурдагы агартуу тармагынын тарыхый өнүгүшүнө педагогика илиминдеги компетенттүүлүк, ааламдашуу доорундагы илимий билимдердин интеграцияланыш мыйзам ченемдүүлүктөрү, социомаданий байланыш ж.б. прадигмалардын призмасы аркылуу чагылдырылды.

2. XIX кылымдын экинчи жарымында жана XX кылымдын башында Фергана өрөөнүндө курулган жана иштеп жаткан ислам динин үйрөтүүчү мектеб-медреселердин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу өзгөчөлүктөрүнө анализ жүргүзүү эле, бул багытта биринчи кезекте изилдөөнүн логикасына ылайык араб билим берүү системасынын Борбор Азияга тарашы, куран жана хадистердин тарбия-таалим берүүдөгү орду, орто кылымдагы энциклопедист аалымдардын илимий ачылыштары жана табылгалары кайсыл аспектиден окуу программаларынан орун алгандыгы көрсөтүлдү. Андан ары Кокон хандыгына караштуу медреселердин, Алымбек датканын, Молдо Кыргыздын, Молдо Нияздын, Мырзакул болуштун медресеси сыяктуу Кокон, Ош, Андижан, Наманган, Маргалаң, Каниадам ж.б. Фергана өрөөнүндөгү ондогон шаарлардагы медреселердин ачылыш тарыхы, окуу процессинин өзгөчөлүктөрү, каржылык булактары, мутавали-мударистери, талабалары тууралуу маалыматтар анализденди. Ислам динин үйрөтүүчү мектеб-медреселер, каарыханалар элди ыймандуу, сабырдуу, адептүү, эмгекчил, чынчыл болууга үндөп, калктын сабатын көтөрүүдө кандайдыр бир деңгээлде кызмат кылып келгендиги конкреттүү мисалдардын негизинде тастыкталды.

3. XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы Фергана өрөөнүндөгү мектеб, медреселердеги билим берүүнүн мазмунунун, принциптеринин, каражаттарынын жана формаларынын салттуулугун көрсөтүү болгондуктан Борбор Азияга араб билим берүү системасынын киргизилиши, диний билим берүү уюмдарында Куранды жана хадистерди үйрөтүүнүн тарыхы жана таалим-тарбиялык мааниси, Борбор

Азияда орто кылымдарда жашаган энциклопедист-аалымдардын эмгектерин медреселерде окуп-үйрөнүүнүн максаты жана мазмуну ачылды. Традициялуулук араб дин таратуучуларынын XI кылымда Борбор Азияны басып алуулары менен кошо келген мусулман диний окуу жайларына киргизилген окуу материалдары араб жана фарси тилинде окутулган Куран, хадис, мусулман укугу өзөктүү бойдон сакталып келсе, кийин Беруни Абу Райхан, Аль-Фараби, Ибн Сина, Улукбек ж.б. агартуучулар тарабынан математика, медицина, астрономия, география ж.б. илимдерден түшүнүктөр бериле баштаган. Ал эми жадид мектептеринде эне тилинде окутуу, фонетиканы тыбыштык-добуштук усулда окутуу технологиялары киргизилген. Орус-тузем мектептеринде классикалык адабият, Орусиянын географиясы, тарыхы окутулган, билим берүү кош тилде (орус жана жергиликтүү элдердин тилдери) жүргүзүлгөн. Бул процесс билим берүү уюмдарынын педагогикалык системасынын традициялуулугун жана новаторлугун көрсөтөт.

4. Фергана өрөөнүндө билим берүүдөгү жадид жана орус-тузем мектептеринин пайда болушунун коомдук-тарыхый өбөлгөлөрүн жана ордун белгилөө болуу менен жадид жана орус-тузем мектептеринин ачылышы үчүн коомдук-саясий өбөлгөлөрдү (Орусиянын колониялдык саясаты; орус окумуштууларынын Борбор Азияга кызыгуулары; жергиликтүү жаштардын ар тараптуу илим алууга кызыгуусу ж.б.) көрсөтүп, алардын иштөө принциптеринин оң жактарын (класстык сабак системасы; окуучу жана мугалим мамилеси; доска, китеп, дептер пайдалануу; окуу программасындагы ырааттуулук ж.б.) жана агартуу системасындагы орду ачылат. Жадид мектептеринин өзгөчөлүктөрү: атайын окуу китептеринин кеңири колдонула башташы; мугалимдердин европалык илимий педагогика менен тааныштыгы; медреселердин даткалар, манаптар, бийлер ж.б. колунда бар адамдар тарабынан окуу бөлмөлөрүнө жана жатаканаларга ылайык салынышы жана мударистердин, талабалардын каржылык жактан каржыланышы ж.б. Иште жадид жана орус-тузем билим берүү тармактарын

өнүктүрүүгө кошкон агартуучулардын педагогикалык ишмердүүлүгүнө да азыркы учурдун талаптары эске алынуу менен баа берилди.

Жыйынтыктар менен бирге эле, төмөнкү **сунуштар** белгиленген:

Биринчи сунуш – Кыргызстандын жогорку окуу жайларында окутулуп жаткан педагогиканын тарыхы боюнча окуу китептерине мектеб-медреселердин, жаңид окуу жайларынын орду тереңирээк жана ар тараптуураак көрсөтүүгө байланышкан толуктоолорду киргизүү зарыл.

Экинчи сунуш – диний багыттагы медреселердин көпчүлүгү тарых барактарында белгисиз бойдон калгандыктан мына ошол белгисиздикти ачыкка алып чыгуу үчүн окумуштуу-педагогдор менен тарыхчы-аалымдар, архив кызматкерлери тийиштүү долбоорлорду биримдикте ишке ашыруусу керек.

Илимий жоболордун, жыйынтыктардын жана сунуштардын негизделүү даражасы **жогору деңгээлде** деп эсептөөгө болот, себеби: биринчиден, диссертациялык изилдөөдө жалпысынан 544 илимий эмгектерге шилтеме берилген. Ал адабияттардын ичинде педагогика, тарых, философия жана укук илимдери боюнча **8 доктордук диссертациялык эмгек, 8 кандидатты диссертациялык эмгек**, ошону менен бирге доктордук диссертациялык изилдөөнүн **6 авторефераты** жана кандидаттык диссертациялык изилдөөнүн **14 авторефераты** кездешет. Баса көрсөтүүчү факт, диссертациялык эмгектер кыргыз, орус тилинен тышкары 3 кандидаттык диссертация өзбек тилинде, 1 диссертация казак тилинде жана диссертациялык изилдөөнүн 4 авторефераты өзбек тилинде анализделген. Мындан тышкары, 26 архивдик булактар пайдаланылган; экинчиден, диссертациялык изилдөөнүн экинчи бабы - «Фергана өрөөнүндөгү билим берүү тармагын изилдөөнүн методологиясы жана методдору» деген атталышта берилип, анда изилдөөнүн методологиялык негиздери аныкталган; үчүнчүдөн, изилдөөнүн жыйынтыктарынын ишенимдүүлүгү изилдөөдө колдонулган методдордун изилдөөнүн предметине шайкеш келиши менен, жыйынтыктардын белгилүү деңгээлде апробациялоодон өтүшү далилденет. Иштин негизги жоболору

РИНЦ каттоосу бар чет элдик илимий журналдарга чыккан 8 макалада, Кыргызстанда жарык көргөн 11 макалада, жалпы 19 илимий макалада жана 2 монографияда, 2 окуу колдонмосунда, 1 методикалык колдонмодо чагылдырылган.

III. Изилдөөнүн илимий жана практикалык маанилүүлүгү.

Диссертант изилдөөнүн авторефератында изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары төмөнкүлөрдү белгилеген: кыргыз педагогикасында теманын буга чейинки изилденишинин тарыхый эволюциясы бир нече этаптарда көрсөтүлгөн жана жаңы табылган архивдик документтер, илимий булактар менен педагогиканын заманбап прадигмаларына ылайык алгачкы жолу толукталган; Фергана өрөөнүндөгү XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы билим берүү мекемелеринин коомдогу ролу анализденүү жана синтезделүү менен дүйнөлүк педагогиканын методологиясына ылайык өркүндөтүлгөн; аталган аймактагы жана аталган мезгил аралыгындагы медреселердин, орус-тузем мектептеринин билим берүү өзгөчөлүктөрү талдоого алынып, биринчи жолу педагогикалык аспектиден системалаштырылган.

Ал эми изилдөөнүн практикалык мааниси, изилдөөдөн келип чыккан тыянактар жана жыйынтыктар жогорку жана орто окуу жайларындагы «Педагогиканын тарыхы», «Педагогиканын жана билим берүүнүн философиясы», «Педагогикалык теориялар, системалар жана технологиялар» дисциплиналары боюнча окуу-методикалык комплекстерде жана ошондой эле тарых, философия жана педагогика илимдери боюнча изилдөөлөрдө кеңири пайдалышы менен мүнөздөлүнөт. Мындан тышкары, изилдөөнүн айрым материалдары азыркы медреселерде атайын тарыхый аспектилерди үйрөнүүдө колдонушу толук ыктымал.

IV. Диссертациянын жыйынтыктарынын жана натыйжаларынын пайдалануу боюнча конкреттүү сунуштар.

Бекмурза Бекболотович Зулуевдун “XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы билим берүү тармагынын тарыхый өнүгүшү (Фергана өрөөнүнүн мисалында)” деген атталышта аткарылган диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктарын жана натыйжаларын пайдалануу боюнча төмөнкү сунуштарды көрсөтүүгө болот:

а) педагогика багытындагы магистратура жана аспирантура өтүлө турган жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхыга арналган атайын курстардын материалдарына негиз катары кабыл алуу;

б) Орто Азия жана Казакстандагы диний багытындагы билим берүү багытындагы мекемелерге диссертациянын негизинде жазылган монографияларды жайылтуунун сунуштоо;

в) Жогорку окуу жайларында магистрдик жана диссертациялык илимий изилдөөлөрдүн темаларын бекитүүдө бул доктордук диссертацияда жаңы ачылган педагогикалык, тарыхый аспектилерди көңүлгө алуу.

V. Авторефераттын мазмуну менен диссертациянын мазмунун шайкеш келиши.

Негизинен алганда изилдөөнүн авторефераты диссертациялык изилдөөнүн материалынан келип чыккан. Диссертациялык эмгектин мазмуну бири-бири менен логикалык деңгээлде байланышкан төрт баптан турат. Ар бир баптын аягында жана жалпы изилдөөнүн аягында корутунду берилген. Негизинен алганда, диссертациялык иш жана анын авторефераты илимий стилде жазылган.

VI. Диссертациянын жана авторефераттын мазмунунда жана жасалгалыныштарда кетирилген каталар жана мүчүлүштүктөр:

Жогоруда көрсөтүлгөн илимий жетишкендиктер менен бирге, диссертацияда жана авторефератта каталар жана мүчүлүштүктөр кездешет:

1. Диссертациянын экинчи бабында изилдөөнүн объектиси жөнүндө маалымат берүү менен бирге педагогикалык экспериментти жүргүзүүнүн зарыл эместиги белгиленген (диссертация, 37-бет). Эгерде, изилдөөнүн алкагында Кыргыз ислам университетинин студенттеринин арасында педагогикалык эксперимент жүргүзүлсө, анда кабыл алынган жоболордун жана тыянактардын ишенимдүүлүгү дагы бир деңгээлге жогоруламак.

2. Диссертациялык изилдөөнүн авторефератында адатта, изилдөөнүн этаптары жана ар бир этапта кабыл алынган негизги жыйынтыктар көрсөтүлөт. Тилекке каршы, изилдөөнүн авторефератында көрсөтүлгөн маалымат берилбей калган.

3. Авторефератта айрым бир терминдер расмий тилден которулбай берилген. Мисалы, “обзор” – адабияттардын талдоосу (автореферат, 7- бет), “историзм” – тарыхий (автореферат, 11-бет), «картина» - сүрөт, сүрөттөлүш (автореферат, 13 -бет) жана башка.

4. Диссертациялык изилдөөнүн негиздерин чагылдырган диссертанттын илимий эмгектеринде түздөн-түз изилдөөнүн предметине арналбаган эмгектер дагы көрсөтүлүп калган. Мисалы, тизмедеги төртүнчү эмгек - мектепте тарбия иштеринин технологиялары боюнча методикалык колдонмо түздөн –түз илимий изилдөөнүн темасына байланышпайт.

Бирок, көрсөтүлгөн мүчүлүштөр жалпы диссертациялык изилдөөнүн илимий баалуулугуна анча деле таасир тийгизбейт.

Кыргыз Республикасынын “Окумуштуулук даражаларды берүүнүн тартиби жөнүндөгү Жобонун” 9 пунктунун туура келиши.

Зулуев Бекмурза Бекболотовичтин “XIX кылымдын экинчи жарымындагы жана XX кылымдын башындагы билим берүү тармагынын тарыхый өнүгүшү (Фергана өрөөнүнүн мисалында)” деген темада 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы негизинен Кыргыз Республикасынын “Окумуштуулук даражаларды берүүнүн тартиби жөнүндөгү Жобонун” 9 пунктунун талаптарына жооп берет. Изилдөөнүн автору **Бекмурза Бекболотович Зулуев** 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору илимий даражага татыктуу.

Пикир С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин “Педагогика жана окутуунун технологиялары” кафедрасында талкууланган. Кафедранын протолунун бүтүмү № 4/3 2019 – жылдын 10 - январында бекитилген.

“Педагогика жана окутуунун технологиялары” кафедрасынын башчысы,
педагогика илимдеринин доктору,

профессор

 Т.М. Сияев

Отурумдун катчысы, педагогика илимдеринин кандидаты,

доценттин милдетин аткаруучу

 Г.А. Касымова

Профессор Т.М. Сияевдин жана Г.А. Касымованын колдорун тастыктайм:

Кадрлар бөлүм башчысы

 Акматалиева М. А.

07306 поступил в диссовет 15.01.19
Уч. секретарь